Darbo metai „Naujojoje Romuvoje“

Kaip rašo Albertas Ruzgas (Kultūros barai, 2008, Nr. 11), vienas populiariausių tarpukario Nepriklausomybės laikotarpio periodinių leidinių buvo savaitinis žurnalas „Naujoji Romuva“, ėjęs 1931-1939 m. Kaune., o 1940 m. – Vilniuje. Jį įsteigė ir leido Juozas Keliuotis. Sumanymą steigti žurnalą Keliuotis brandino daug metų, jau vykdamas studijuoti į Paryžių, galvojo apie tai. Pagrindiniai žurnalo tikslai turėjo būti vytis Vakarų kultūrą ir vienyti visų srovių tautiečius bendrai kultūrinei veiklai. Pavadinimas „Naujoji Romuva“ paimtas iš pagoniškosios Lietuvos istorijos – „romuva“ – tai dvasinis centras.

Apie šio kultūros žurnalo organizavimo darbus pats Keliuotis rašė savo atsiminimuose „Kaip aš organizavau ir redagavau Naująją Romuvą“ (Prie Nemunėlio, 1992, kovo mėn. (Nr. 6).

Žurnalo „Naujoji Romuva“ redaktorius Juozas Keliuotis (pirmas iš dešinės) su bendradarbiais prie redakcijos pastato. Kaunas
J. Keliuotis (1902–1983). Vokiečių okupacijos metais įkūrė ir vadovavo Lietuvių vienybės sąjūdžiui, antinacinei organizacijai, jungusiai katalikiškos pasaulėžiūros akademinį jaunimą

Kaip aš organizavau ir redagavau „Naująją romuvą“

(Atkelta iš 2 psl.)

juos kontroliuoti, varžyti jų veiklą ar kištis į jų vidaus gyvenimą. Vadinasi, jie buvo ir jų „nebuvo“. Tokia forma egzistuodami, jie buvo nesugaunami. Į jų posėdžius negalėdavo ateiti oficialūs valdžios atstovai — policininkai, kurie paprastai turėdavo teisę kontroliuoti visus vykstančius susirinkimus ar sueigas. Tai buvo irgi didelis pliusas.

Ilgainiui šiedu klubai gavėjo išsisemti, sustabarti ir subanalėti. Kad to nejvyktų, aš juos abu sujungiau į vieną „Naujosios romuvos“ klubą, į kurį įsiliejo ir rašytojai, ir dailininkai, muzikai ir dainininkai, dramos aktoriai ir mokslininkai, visuomenės veikėjai ir politikai. Po to, „Naujosios romuvos“ klubą ėmė lankyti šie dramos aktoriai: O. Kurmytė, O. Rymaitė, Henrikas, Kačinskas, Juozas Miltinis, tokie operos dainininkai ir muzikai, kaip M. Rakauskaitė, Grigaitienė, A. Galaunė, V. Jonuškaitė-Zaunienė, A. Kučingis, Augaitytė, A. Santvaras, K. Banaitis, S. Simkus, K. Jakubėnas, Jer. Kačinskas, tokie mokslininkai, kain prof. M. Romeris, prof. K. Pakštas, prof. S. Kolupaila, doc. J. Puzinas, doc. P. Slavėnas, prof. B. Česnys, prof. Simkus, prof. Sivickis, prof. Kaveckas, prof. Dalinkevičius, taip pat to meto įžymiausi architektai: V. Landsbergis-Žemkalnis, A. Salkauskis, Kovalskis, Kudokas, A. Mošinskas.

Į šio klubo posėdžius atsilankydavo ir žymių visuomenės veikėjų, politikų, ekonomistų ir agronomų. Kiekvienam posėdžiui iš anksto buvo numatoma akuali tema ir programa ir į jį rinkdavos pirmiausia šios temos specialistai. Tokiu būdu klubas iškeldavo vis naujus klausimus, ir į jį plaukdavo vis nauji žmonės. Ir todėl negalėjo nei išsisemti, nei sustabarėti, nei subanalėti. Tai buvo vis naujas kūrybos ir veiklos srautas, plaukiąs iš neišsenkančio tautos gyvybės šaltinio. Jis dešimtį metų gyvavo nuolat atsinaujindamas, pastreikšdamas vis naujomis formomis, iškeldamas vis naujus klausimus, skelbdamas vis naują idėją.

„Naujosios romuvos“ klubo posėdžius kai kuriuos aš pats aprašydavau, išryškindamas ir tiksliau suformuluodamas neįgudusių viešai kalbėti oratorių mintis, kitus — redakcijos sekretorius, o kai kuriuos ir pašalinis literatas ar žurnalistas.

Klubą lankydavo ne tik įvairių profesijų, bet įvairių pažiūrų žmonės. Tai jo posėdžiams suteikdavo daugiau spalvingumo, dinamiškumo ir įvairumo. Kiubo posėdžių dalyvių sudėtis nuolat keisdavos. Tas irgi neleisdavo subanalėti ir sustabarėti. Iš pradžių jie vykdavo „Naujosios romuvos“ patalpose. Bet klubui išaugus, čia pasidarė per ankšta ir jie buvo perkelti į Pieno centro rūmų posėdžių salę. Cia visais atžvilgiais buvo patogiau. Cia buvo erdvi ir šviesi salė su didžiuliu ilgu stalu, prie kurio visi dalyviai galėdavo patogiai susėsti, o Pieno centro kavinės padavėjos prieidavo prie kiekvieno svečio, ir šie galėjo sau užsakyti visokio pieno, grietinėlės įvairiausių užkandžių. Taigi čia buvo posėdžiaujama skaniai ir sočiai užkandžiaujant.

„Naujosios romuvos“ klubas greit pasidarė labai populiarus ir tapo gausaus pamėgėjojimo ir mados objektu. Jo pavyzdžiu ėmė kurtis įvairių profesijų ir įvairių politinių srovių klubai. Pirmiausia jie rašė savo statutus, rinko jų valdybas, juos registravo Vidaus reikalų ministerijoj, todėl į jų posėdžius lankėsi po du policininkus, kuri turėjo teisę kontroliuoti ir net išvaikyti. Tad politiniai klubai greitai buvo visi uždaryti. O kiti, kaip mokytojų, moterų, stabarėjo ir tyliai nyko, į save neatkreipę didesnio visuomenės dėmesio. Be to, jie neturėjo kur savo posėdžius aprašineti ir jų nutarimus skelbti. Ir tik „Naujosios romuvos“ klubas išsilaikė ligi pat antrojo karo, ligi jo žurnalo uždarymo.

Po karo tarybiniais metais Kultūros ministerijos organas „Kultūros barai“ bandė pasisavinti „Naujosios romuvos“ pobūdį ir tęsti jo tradicijas. Bet „Kultūros barų“ pokalbiai negalėjo pasidaryti labai įdomūs ir aktualūs, nes juose dalyvaudavo tik vienos krypties atstovai: jie kartodavosi, nesukeldami karštesnių diskusijų ir drąsesnių išvadų.

Rodos, antraisiais „Naujosios romuvos“ gyvavimo metais Kauno universitete studento V. Alseikos iniciatyva įsikūrė „Naujaromuvių grandis“. Tai buvo savotiška studentų korporacija, besivadovaujanti „Naujosios romuvos“ idėjomis. Ji kultivavo meilę lietuviškajai kultūrai, kovojo prieš visokį sektanizmą ir idėjinį fanatizmą. Ji laisva buvo nuo bet kokio politinio partiškumo ir alsavo kūrybiškumo, modernumo ir liberališkumo dvasia. Ji daug nuveikė, svarstydama lietuviškos kultūros ir krikščioniškojo humanizmo problemas, universitete rengdama viešas didžiųjų mūsų rašytojų, dailininkų (A. Baranausko, M. Čiurlionio) sukaktis, studentų tarpe skleisdama autentiško patriotizmo, tolerancijos, kūrybiškumo ir modernumo dvasią. Kiek vėliau naujaromuvių grandys ėmė kurtis ir Meno mokyklo ir Muzikos konservatorijoj ir net lenkų okupuotame Vilniaus krašte.

1932 m. aš dar įkūriau „Naujosios romuvos“ bičiulių sąjungą. Tai buvo jau masinė organizacija. Ji jau turėjo savo įstatus. Ji buvo įregistruota Vidaus reikalų ministerijoj. Jos nariais galėjo būti visi „Naujosios romuvos“ prenumeratai ir skaitytojai, neatsižvelgiant į tai, kokių politinių, filosofinių ir religinių pažiūrų jie būtų. Ji turėjo į vieną sąjūdį sutelkti visų Lietuvos inteligentiją. Jos uždaviniai buvo „Naujosios romuvos“ idėjas paskleisti ir įgyvendinti visame krašte, visoje Lietuvoje sukelti lietuviškos kultūros, krikščioniško humanizmo sąjūdį, Lietuvos kultūriniam atgijimui suteikti masinį pobūdį, visus lietuvius pratinti prie bendro, darnaus kulturinio ir visuomeninio veikimo, visame krašte kultivuoti tai, kas mus visus lietuvius jungia ir ignoruoti tai, kas mus skiria, visam Lietuvos gyvenimui suteikti lietuvišką ir modernų pobūdį, visą lietuvių tautą sutelkti lietuviškos kultūros ir krikščioniško humanizmo pagrindais.

Tai buvo dideli, platūs ir aktualūs uždaviniai. Jiems įgyvendinti reikėjo didelio burio ir naujo tipo veikėjų. O jų dar nebuvo. Dar reikėjo jų išauginti. Tam reikalingas buvo ilgesnis laikas. Juk tik palaipsniui galėjo susiformuoti nauja, moderni ir kurybiška Lietuva, kuri neatsižvelgiant į politinių ir filosofinių pažiūrų įvairumą, sudarytų organinį, autentišką ir nenugalimą vienetą.

„Naujosios romuvos“ bičiulių skyriai buvo įkurti visuose didesniuose Lietuvos centruose. Daugelį jų man pačiam teko įkurti. Skyriai darė reguliarias sueigas su vaišėmis, ruošė muzikos ir dainų koncertus, meno parodas ir net ištisas kultūros savaites. Taip pat ruošė viešas paskaitas kultūros klausimais. Visai šiai veiklai pilsti jiems buvo nuolatinė pagalba iš centro. Žmonių sutinkančių važinėti su paskaitomis, koncertais ir parodomis, nestigo. Bet labai stigo lėšų jų kelionėms apmokėti. Stigo ir organizacinių jėgų, nes aš buvau priverstas ir pirmininku šios organizacijos buti. O rūpestingai redaguodamas žurnalą ir stengdamasis jį vis tobulinti, neturėjau galimumų nuolat važinėti į provinciją ir techniškai organizuoti menininkų ir paskaitininkų išvykų. O pasamdyti tam techniką organizatorių nebuvo lėšų. Bet vis dėl to šie skyriai dirbo didelį kultūros ir lietuviškos visuomenės konsolidavimo darbą. Vienur jos pirmininkais buvo katalikai ir net krikščionys demokratai, kitur — tautininkai, trečiur socialdemokratai. Jau šis faktas rodė, kad lietuvių visuomenės konsolidavimas jau vyko, jog lietuviškos kultūros ugdymas kilo aukščiau už partinius interesus. Ir jei ne II pasaulinis karas, tai svarbiausia kūrybinga ir moderni, lietuviška ir konsoliduota Lietuva būtų virtusi faktu!

Pirmoji „Naujoje romuvoje“ kilusi diskusija buvo dėl dešiniojo bloko sudarymo. Bet visuomenėje ji nesukėlė didesnio atgarsio. Tautininkai nuoširdžiai norėjo susitaikinti su katalikais, nes jų daugumas buvo irgi katalikai, tik liberališkesni. Bet jie nenorėjo katalikams daryti didesnių nuolaidų, nenorėjo su jais pasidalyti valdžia. Jie norėjo, kad tie pritartų jų politikai, su jais nekovotų ir nuoširdžiai su jais bendradarbiautų. O katalikai, dar taip neseniai turėję visą valdžią, iš tautininkų patyrę skaudžių smūgių, visiškai buvo nepasiruošę daryti tokių kompromisų. Ir jie vis dėlto buvo daugiau linkę į parlamentinę demokratiją, negu į autoritarinį režimą. Ir nebuvo linkę liberališkiau tvarkyti religinių Lietuvos reikalų, nes ir politika labai priklausė nuo dvasininkų. O ir aš pats nesikišau į šias diskusijas, nes jas laikiau dar nepribrendusiomis ir bergždžiomis. Man atrodo, jog tuo metu sudarytas toks blokas iš esmės dar nieko nepakeistų. Aš maniau, kad reikia išauginti naujo tipo žmonių, kuriems lietuviška kultura būtų aukštesnė už partinę politiką ir už biurokratinę administraciją, kuriems politika ir ekonomika būtų tik priemonė lietuviškajai kultūrai ir tautinei civilizacijai ugdyti, kurie būtų susirūpinę visos tautos konsolidacija, kurie visas savo jėgas skirtų kūrybiniam tautos atgijimui kelti ir Lietuvos didybei atskleisti.

Taip, dešiniojo bloko idėja buvo iškelta, bet ji liko neišspręsta, ji pakibo ore ir taip liko kabanti ligi pat Lietuvos žlugimo. Aš pats niekad ir nebandžiau šios problemos iš naujo iškelti. Bet daugelis žmonių, ypač politikų ir žurnalistų atkakliai ligi šių dienų tvirtina ir skelbia, kad vyriausias „Naujosios romuvos“ tikslas buvo sudaryti dešinįjį bloką. Tai netikslus ir neteisingas, paviršutiniškas ir net nemokšiškas teiginys. „Naujoji romuva“ visas savo jėgas skyrė lietuviškajai kultūrai ir tautinei civilizacijai ugdyti, visai lietuvių tautai (neišskiriant ir kairiųjų) konsoliduoti ir Lietuvos didybei atskleisti. Politiniai tikslai jai buvo per siauri ir antraeiliai, nors ji ir nevengė ir jų svarstyti ir juos bandyti spręsti.

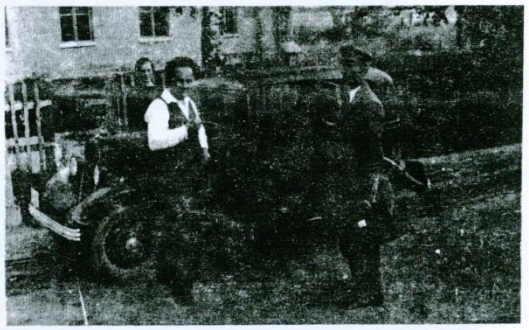

Nuotrauka iš A. Keliuočio archyvo
Kairėje prie mašinos stovi Juozas Keliuotis

Antroji problema, kurią „Naujoj romuvoj“ aš iškėliau dar pirmaisiais jos gyvenimo metais, buvo geltonoji spauda. Kai kultūrinis gyvenimas merdėjo, kai cenzūros ir policijos priemonėmis buvo sutraiškytos politinės kovos, kai dvasinis gyvenimas buvo apmiręs, tai susidarė puikios sąlygos geltonajai spaudai klestėti. Jau ėjo ištisa eilė geltonosios spaudos leidinių, nemažais tiražais buvo spausdinami detektyviniai ir pustau pornografiniai verstiniai ir savi romanai, plačiu mastu buvo organizuojami „grožio karalienių“ rinkimai. Man buvo aišku, kad geltonoji spauda kultivuoja intelektualinį idiotizmą ir bukaprotiškumą, moralinį ištvirkimą ir indiferentizmą, estetinį nemokšiškumą ir beskoniškumą, visu rūšių mieščioniškumą. Grėsė pavojus, kad ji pasidarys vyraujanti jėga Lietuvos visuomenėje, nejvyko ir niekada jie nebuvo atnaujinti. Mano vedamasis „Spaudos etika“ diskreditavo visą geltonąją spaudą. Prieš ją pasisakė J. Tumas-Vaižgantas, J. A. Herbačiauskas, S. Čiurlionienė ir daugelis kitų. Beveik visi rimtesni laikraščiai ir žurnalai parėmė mano inicatyvą, griežtai pasmerkė visokios rūšies geltonąją spaudą. Geltonoji spauda buvo visiškai diskredituota. Ji neteko autoriteto ir pagarbos. Jos pradėta gėdytis. Jos plitimas buvo radikaliai sustabdytas. Ji ėmė smukti. O po kelerių metų bankrutavo ir žymiausias jos gamintojas — „Naujojo žodžio“ trestas . Tai pirmas buvo intelektualinis, moralinis ir estetinis „Naujosios romuvos“ laimėjimas. Jos jau pradedama bijotis, su ja jau pradedama rimtai skaitytis, jau ne kiekvienas drįsta į ją kibti. Ji jau pasidaro rimta visuomeninė jėga. Kurios jau nebegalima ignoruoti. Tokiu būdu buvo pašalinta viena rimčiausių kliūčių kultūrai klestėti.

Trečioji problema, su kuria „Naujajai romuvai“ teko susidurti nuo pat pirmųjų jos egzistavimo dienų, buvo klerikalizmas. Svarstant dešiniojo bloko problemą, buvo daug kovojama ir su partiniu fanatizmu, ir su politine demagogija ir tuo pačiu buvo norima mūsų politinį gyvenimą pakelti į aukštesnį lygį ir paskatinti ieškoti kūrybinio Lietuvos politinės problemos išsprendimo. Kovojant su geltonąja spauda, buvo norima nuskaidrinti mūsų spaudos gyvenimą, visą mūsų spaudą pakelti į aukštesnį lygį, ją išvaduoti nuo idiotizmo ir nemokšiškumo, nuo pornografijos, mieščioniško pragmatiškumo ir nuo estetinio neskoniškumo. Bet, pradedant kurti modernią lietuvišką kultūrą ir europinio lygio Lietuvos gyvenimą, tuojau teko susidurti su klerikalizmu, kuris jau plačiai ir giliai buvo išsikerojęs ir dusino visas pažangesnes kūrybines pastangas. Tad reikėjo ir jį pašalinti iš kelio, su juo susidurti akis į akį ir su juo iš peties pradėti kautis. Tai buvo nelengva kova, daug sunkesnė ir pavojingesnė negu kova su geltonąja spauda ar su partiniu fanatizmu.

Klerikalizmas Lietuvoje reiškėsi dviem galingom formom. Vienas klerikalizmas buvo reakcinis ir reiškėsi literatūroje, dailėje, teatre, muzikoje, architektūroje, moksle ir pedagogikoje. Jis ignoravo ir neigė visus moderniės kultūros laimėjimus, juos niekino ir smerkė. Į juos žiurėjo kaip į dekadensą, kaip į iškrypimą. Jis kūrybos idealą matė tik praeityje ir reikalavo, kad praeities šedevrai, būtų laikomi kaip meno etalonai, kaip tobulos kūrybos modeliai, kuriuos reikia sekti ir pamėgdžioti. Jam net K. Čiurlionio genialios vizijos buvo tik beprocio kliedėjimai. J. A. Herbačiausko toks originalus ir drąsus ekspresionizmas atrodė, tik kaip „varijoto“ madingas maivymasis, — tik miglos, tik svaičiojimai, o simbolizmo ir futurizmo bandymai — tik dekadansas. Jis įniršusiai puolė impresionizmą, ekspresionizmą, kubizmą ir siurrealizmą, juos identifikuodamas su dekadensu, pamišimu, iškrikimu ir net su bolševizmu. Jis neleido suklestėti, religiniam menui ir mūsų puikias bažnyčias ėmė puošti kosmopolitiniu, beverčiu šlamštu. Literatūroje jis protegavo propagandinę, sentimentalią ir retorinę poeziją, didaktinę beletristiką ir menkavertes pjeses. Jis reikalavo, kad literatūra būtų propagandinio, apologetinio pobūdžio. Jis nežinojo, kad gali būti geri katalikų rašytojai, kurią tyrąją literatūrą, neturinčią propagandinės ar apologetinės reikš-

(Nukelta į 4 psl.)

Kaip aš organizavau ir redagavau „Naująją romuvą“

(Atkelta iš 3 psl.)

mės, bet pasižymėjo aukšta estetine verte. Jis ignoravo tą faktą, kad Bodleras ir Verlenas, Klodelis ir Jamme, Milašius ir Eliotas, Unamuno ir Papini, Moriakas ir Kokto buvo dideli poezijos, romano ir teatro novatoriai, bet draug buvo ir geri katalikai. Jis moksle pripažino tik Viduramžių tomizmą, o visus naujosios filosofijos ieškojimus laikė tik klaida, tik beprasmiškais klaidžiojimais. Jis stengėsi ignoruoti, kad jau buvo visam pasaulyi gerai žinomų katalikų filosofų, kurie nieko bendro su tomizmu neturėjo, tai Bergsonas ir Blondelis, Hnamuno ir Scheleris, Lavelis ir Muni.

Sis reakcinis klerikalizmas labai trukdė moderniniei lietuviškai kultūrai augti ir darė didelės žalos pačiai katalikybei. Jo vadas prelatas A. Dambrauskas-Jakštas beveik dvidešimt metų vadovavo katalikų kritikai. Ir jo reakcinės estetikos idėjomis buvo persisunkę beveik visi Lietuvos dvasiškiai ir daugiuma katalikų inteligentų pasaulėičių. Tad visoje katalikų visuomenėje buvo susiformavusi labai nepalanki atmosfera visų formų moderniajai kūrybai. Tad man, susirūpinusiam lietuviškos kūrybos moderninimu, nešvengiamai tuojau teko susidurti su šiuo reakciniu klerikalizmu. Aš puoliau jį iš vidaus, o ne iš šalies ir iš karto kibau į pačias jo egzistencijos šaknis. Kartą atvykęs į visos Lietuvos Katalikų mokslininkų kongresą, prezidiume sėdint visiems vyskupams, didiesiems teologams ir žymiausiems katalikų pasaulėičių visuomenės vadams, pasiklausęs prel. Dambrausko-Jakšto ir jo ištikimo mokinio dr. J. Griniaus reakcinės estetikos teiginių, paremiamų Dievo ir Bažnyčios autoritetu, paprašiau žodžio ir humoristine forma išdėsčiau savo kritinę poziciją šios reakcinės estetikos atžvilgiu.

— Čia prieš mane kalbėję oratoriai dėstė savo reakcinę tradicinę estetiką ir neigė visą modernųjį kūrybą, pasiremdami Dievo ir Bažnyčios autoritetu. Pagal juos išeina, jog visi, kurie nesilaiko jų reakcinės estetikos, yra Dievo ir Bažnyčios priešai. Bet iš esmės taip nėra ir negali būti. Juk Pasaulio Kūrėjas turi milijardus pasaulių ir, man atrodo, jis neturi laiko ir noro domėtis, ar jaunieji Lietuvos rašytojai, dailininkai ir architektai laikosi tradicinės estetikos, ar jie rašo ir piešia ekspresionistiškai ar futuristiškai. Man rodos, kad šį reikalą jis paliko patiems žmonėms spręsti ir kad jam vis tiek, kokia estetine forma jie reiškia savo kūrybą. Be to, čia kalbėję oratoriai neturi su Dievu tiesioginių ryšių, ir iš jo negavo apreiškimo. Dievas jiems nieko nėra pasakęs, kokios estetikos mes turime laikytis. Tad šią estetiką mes patys turime sukurti. Ir šių oratorių reakcinė estetika yra jų pačių sukurta, bet ne Dievo apreikšta. Ir man atrodo, kad ją paremti Dievo autoritetu yra neteisinga, netikslu ir net demagogiška. Pagaliau Evangelijose, kurios yra katalikybės šaltinis, niekur nerekomenduojama jokia estetika. Ir didieji Bažnyčios tėvai, kiek aš žinau, niekad nėra skelbę reakcinės estetikos. Ir popiežių enciklikose niekur neaptikau kokių nors estetinių teiginių. Tad ir Bažnyčios vardu pasmerkti modernistus yra netiklsiu, neteisinga ir neteisėta. Didysis Renesanso menas tada buvo moderniškiausias, o Bažnyčia jį rėmė, juo naudojosi, jo pagalba kūrė savo didybę. Ir dabar Vakaruose statomos ultramoderniškos bažnyčios, ir didieji katalikų rašytojai, dailininkai, muzikai, teatralai ir architektai kuria modernią poeziją, modernųjį romaną, drąsiausią dailę, eksperimentinį teatrą ir modernių architektūrą. Ir ten niekas jų neapšaukia Dievo ir Bažnyčios priešais. Tad iš viso ar ne geriau palikti kas Dievo Dievui, kas žmogaus žmogui?

Daugelis klausytojų man triukšmingai paplojo ir aš triumfuodamas pasišalinau iš salės. Gal tai padarė iš skubotumo, dėl mano staigaus, naujo, jiems negirdėto sąmojaus, bet vis dėlto triukšmingai plojo. Tik prof. A. Dambrauskas-Jakštas visas paraudo ir drebėjo iš susijaudinimo, tik dr. J. Griniaus visas išbyškyo ir pasidarė baltas kaip išvelėta drobė. Bet nei vienas, nei kitas tuojau nesumojo, ką man atkirsti, nes jiems tai buvo perdaug staigus ir netikėtas užpuolimas, per daug nauji ir jų niekad negirdėti teiginiai. Tik sekančią dieną aš iš prof. Dambrausko-Jakšto gavau tokio turinio laišką: „Vakar garbingame Katalikų mokslininkų kongrese jūs sąmojaus dėlei nusikaltote antrajam Dievo įsakymui: be reikalo neminėsi Viešpaties Dievo vardo. Todėl tuojau turi eiti išpažinties ir padaryti atgailą“. Aš tuojau paėmiau popierlaus ir jam atsakiau: „Didžiai Gerbiamas Kun. Prelate, jei aš vakar nusikaltau antrajam Dievo įsakymui, tai ir Jūs ne mažiau už mane nusikaltote, nes Jūs pirmieji su dr. J. Griniu, bedėstydami savo estetiką, be reikalo minėjote Dievo vardą, tada mudu abu turime eiti išpažintiės ir abu padaryti atgailą“. Į tai prel. A. Dambrauskas - Jakštas man jau nieko neatsakė, o tik privačiuose pokalbiuose visada pravardžiuodavo mane „bolševiku“, o tą „Naujosios romuvos“ numerį, kuriame buvo mano vedamasis, nukreiptas prieš klerikalizmą „Demagogija ar fanatizmas?“ grąžino atgal, per visą viršelį didelėmis raidėmis užrašęs „Sito bolševikinio žurnalo prašau daugiau man nebesiuntinėti! Prel. A. Dambrauskas-Jakštas“. O ligi to laiko jis bendradarbiavo šiame „bolševikiniame žurnale“ ir jam buvo parašęs išlisą eilę straipsnių. Bet visa tai man netrukdė ir vėliau su juo susitikinėti ir kalbėtis estetikos, filosofijos, kultūros ir politikos klausimais.

Sis reakcinis klerikalizmas darė didelės žalos ir pačiai katalikybei, nes pav. jis nuo jos tolino, atstūmė tokius katalikų rašytojus, kaip Vincas Krėvė ir A. Vienuolis-Žukauskas, J. A. Herbačiauskas ir K. Binkis, arba bent tokius palankius katalikybei dailininkus, kaip J. Vienožinskis ir Petras Kalpokas. Petras Rimša ir A. Galdikas. Aš savo akcija prieš reakcinę estetiką, be estetinių tikslų, norėjau dar sustabdyti nuo katalikybės originalių kūrybos žmonių šalinimo procesą. Ir iš dalies tai man pavyko: modernieji granitininkai ir kiti N. R. rašytojai ir dailininkai jau nebuvo apšaukti „bedieviais“ ir „bolševikais“ (pvz. B. Brazdžionis, J. Aistis, A. Miškinis, A. Vaičiulaitis, A. Vaišnora V. Petravičius, J. Augis-Augustinavičius, J. Miltinis ir d. k.). Jie jau dirbtinai nebebuvo stumiami į antiklerikalizmo pozicijas. Ir J. Tumas-Vaižgantas, J. A. Herbačiauskas, Faustas Kirša, J. Vienožinskis, Petras Rimša, Paulius Galaunė, A. Vienuolis-Žukauskas ir V. Mykolaitis-Putinas. Kazys Banaitis ir S. Simkus puikiai ir laisvai jautėsi „Naujosios romuvos“ pastogėje. Ir net aiškūs ateistai ir socialistai nesivaržė „Naujojoje romuvoje“ bendradarbiauti (pvz. prof. M. Roemeris, prof. V. Čepinskis, prof. A. Januškaitis, prof. A. Purėnas, skulptorius J. Mikėnas, A. Gudaitis, Vl. Eidukevičius, Jonas Marcinkevičius, Kazys Boruta, prof. P. Slavėnas ir daugelis kitų rašytojų, dailininkų ir mokslininkų). Sis naujas sąjūdis žurnalistų ir recenzentų paskubomis buvo pavadintas „neokatalicizmu“, kuris ir dabar tebevartojamas. Bet šis neokatalicizmo vadovai niekad patys šitaip savęs nevadino.

Antrąją klerikalizmo formą galėtume pavadinti politiniu ir visuomeniniu klerikalizmu. Lietuvoje jo šaknų galėtume ieškoti dar XVI, XVII, XVIII ir XIX amžiuose. Kas paliesdavo aukštųjų dvasiškių asmeninius interesus, kas drįsdavo drąsiau galvoti ir laisviau elgtis, kas pasipriešindavo polonizacijos tendencijoms, tą irgi paskelbdavo Dievo ir Bažnyčios priešu ir atstumdavo nuo katalikybės. Bet mano laikais šis klerikalizmas turėjo jau kitokį pobūdį. Jis ne būtinai buvo reakcinis, bet visada buvo demagogiškas ir fanatiškas. Jis susiformavo krikščionių demokratų valdymo laikais, jis reiškavo, kad visi katalikai būtų krikščionys ir demokratai, kad visi jų klausytų ir galvotų kaip jie, kad būtų drausmingi, paklusnūs ir politiškai aktyvūs. Kas tokiais nenorėjo ir negalėjo būti, tie buvo apšaukiami masonais, bedieviais ir net bolševikais. Stai tautininkų daugumas buvo katalikai, bet jie buvo kitokių politinių pažiūrų, tad jie buvo apšaukti jau netikrais katalikais. Stai ir liaudininkų daug buvo katalikų, bet jie buvo pravardžiuojami bedieviais, „cicilikais“ ir „pirmeiviais“. Buvo nuoširdžių katalikų ir socialdemokratų, o gal net ir bolševikų. Visi jie buvo apšaukiami Dievo ir Bažnyčios priešais. Tokia krikščionių demokratų pozicija man atrodė neteisinga ir žalinga pačiai katalikybei. Juk katalikybė turi būti atvira, spinduliuojanti, apaštalaujanti, o ne uždara, atstumianti, grąsinanti, plūstanti ir pati save užduranti į grėsmingą getą. Slegianti šio klerikalizmo pobūdį jau jutau būdamas Kauno universiteto studentu ir prieš jį jau bandžiau protestuoti. Paryžiuje studijuodamas arčiau ir giliau susipažinau ir su tradicine ir moderniąja katalikybe, ir Lietuvos krikščionių demokratų „katalikybė“ man pasidarė dar atgrasesnė. Pradėjęs „Rytą“ redaguoti, su ja susidūriau akis į akį, ir ji man pasidarė visiškai nepakenčiama. Ji reikalavo bet kuria kaina ginti katalikų klaidas ir net nusižengimus ir niekinti viską, kas nekatalikiška ir kas „priešų“ daroma. Aš tikėjau, kad katalikybės aukščiausi principai — meilė ir tiesa. O čia konkrečiai susidūriau tik su neapykanta, įniršiu, panieka kitų pažiūrų ir kitokio elgesio žmonėms. Ir kovoje su „priešu“ nebuvo vadovaujamasi tiesa, bet melu ir demagogija. Taip, būdamas vyriausiuoju „Ryto“ redaktoriumi, galutinai ir radikaliai nusistačiau prieš šį politinį klerikalizmą. Pasirodė, jog prieš tokį klerikalizmą nusiteikę ir kan. J. Tumas-Vaižgantas, ir prel. B. Česnys, ir kan. prof. F. Kemėšis, ir kan. A. Šabaliauskas. Jie ir pasidarė „Naujosios romuvos“ nuoširdžiais bendradarbiais ir visados be rezervų pritarė mano akcijai prieš politinį ir visuomeninį klerikalizmą. Tam aktyviai ir drąsiai pritarė ir Lietuvos arkivyskupas ir metropolitas J. Skvireckas. Dėl to šie aukšti dvasiškiai ir stovėjo prie „Naujosios romuvos“ gimimo lopšio, nors jie ir negalėjo solidarizuotis su jos visom tendencijom ir tolimesne jos evoliucija.

Prieš šį klerikalizmą aš kovojau ne apgraibomis, bet kirsdamas pačias jos egzistencijos šaknis. Prieš jų skelbiamą visuotinę kitaip manančių ir veikiančių žmonių neapykantą aš atskleidžiau Evangeliją — dar prieš du tūkstančius metų paskelbtą visuotinę visų žmonių meilę. Ir spaudai patiekiau pagrindines Evangelijų citatas, kurios skelbė visuotinę, besąlygine visų žmonių meilę ir pagarbą ir kurios absoliučiai draudė žmonių neapkęsti, juos skriausti, juos šmeižti ir niekinti. Prieš tokius argumentus politinis klerikalizmas negalėjo nieko pasakyti: jis turėjo nutilti ir apsigalvoti. Be to, aš paskelbiau, kad krikščionys demokratai neturi katalikybės monopolio, kad Bažnyčia nėra sudogmatizavusi vienos ar kitos politinės santvarkos, kad katalikai gali turėti įvairių ir skirtingų politinių pažiūrų, kad pati krikščionių demokratų partija nėra vien katalikų partija, kad jos nariais gali būti visi krikščionys (pvz. liuteronai, pravoslavai ir kalvinai), kad jį neturi jokių teisių kalbėti Dievo ir Bažnyčios vardu, kad jos ideologija ir programa nėra Dievo apreiškimas, bet būrelio žmonių sukurtos ir todėl gali būti klystančios ir kritikuotinos. Politinis klerikalizmas negalėjo atremti ir šių argumentų.

Tokiai situacijai susidarius, jie bandė kitaip su manimi susidoroti. Prie arkivyskupo kurijos buvo sudaryta Vigilencijos komisija, kurios uždavinys buvo budėti, kad katalikų spaudoje nepasirodytų erotiškų ir klaidingų minčių. Joms pasirodžius, ji turėjo signalizuoti į Vatikano katalikiškos doktrinos grynumo, ar, kaip seniau buvo vadinama, Inkvizijos kongregaciją, kuri jau galėjo griebtis disciplinarinių priemonių, pvz. ekskomunikuoti klystantį spaudos leidinį, rašytoją, mokslininką. Tad ši Vigilencijos komisija ėmė uoliai sekti kiekvieną „Naujosios romuvos“ numerį ir ėme rasti įvairiausių erezijų. Apie tai ji lotynų kalba surašydavo Vatikanui pranešimą protokolą. Ir šie Vigilencijos komisijos nariai jau buvo tikri, kad tokiu būdu bus galima iš Vatikano parūpinti man ir „Naujajai romuvai“ ekskomuniką. Jiems buvo aišku, kad katalikiškame krašte ekskomunikuotas žurnalas turės tuojau žlugti, nes kas jį prenumeruos ar skaitys, tuoj pat jau bus irgi ekskomunikuotas. Tai sužinojęs, aš labai susirūpinau ir aiškiai pajutau, koks pavojingas raizginys man rezgamas. Gavau audienciją pas Lietuvos arkivyskupą metropolitą J. Skvirecką ir jam atvirai išdėsčiau, kokios pinklės man rezgamos. Arkivyskupas, ramiai išklausęs šio mano pranešimo ir visų šių mano samprotavimų, tarė:

— Dėl šių dalykų visiškai nesijaudinkite. Yra tokių plokščių ir siaurapročių teologų, kurių aš negaliu panaudoti rimtam darbui. Jie kiekvieną originalesnę ir drąsesnę mintį laiko erezija ir siūlo vidurамžiškai su ja susidoroti. Aš tokiųs teologus paskyriau Vigilencijos komisijos nariais: tegul sau darbuojas ir visur ieško erezijų. Bet šį komisijos narių teisės betarpiškai Vatikanui siųsti savo protokolų ir pranešimų. Joms būtinai reikalinga mano viza. O aš niekad jiems jos neduosiu, ir visi protokolai ir pranešimai nenueis toliau mano stalčiaus. Aš jums tai užtikrinu ir dėl to jūs būkite visiškai ramus.

Aš atsistojau, nuoširdžiai arkivyskupui padėkojau ir atsisveikinau. Jis tęsėjo savo žodį. Vigilencijos komisijos protokolai-pranešimai pasiliko arkivyskupo stalčiuje, ir aš, ir „Naujoji romuva“ nebuvome ekskomunikuoti. Tai buvo didelis smūgis Lietuvos politiniam ir visuomeniniam klerikalizmui, ir jis pasidarė atsargesnis ir ramesnis, ir liovėsi grasinęs inkvizijos bausmėmis. Tad „Naujosios romuvos“ kova su politiniu klerikalizmu buvo laimėta. Bet tai dar nereiškė, kad reakcinis ir politinis klerikalizmas Lietuvoje buvo visiškai sunaikintas. Jis liko ir toliau egzistuoti, bet buvo jau kuklesnis, su „apkarpytais sparnais“, ne toks įžūlus ir agresyvus, ne toks betodairiškas ir lengvabūdiškas.

Svetimųjų įtaką Lietuvos gyvenimui ir kultūrai problema buvo ketvirtojį kurią „Naujajai romuvai“ teko spręsti. Tai buvo sunki ir didelė problema, sukėlusi daug kovų ir audrų. Sios audringos kovos užtruko kelerius metus, jos apėmė beveik visą mūsų spaudą. Jos neapsiėjo ir be aukų, ir be tragedijų. Dėl jos išsprendimo vyko žūtbūtinė kova, kuri baigėsi vis dėlto visišku „Naujosios romuvos“ laimėjimu, kuris jai suteikė daugiausia populiarumo, pasitikėjimo ir autoriteto. Jai pasibaigus, jau ne kiekvienas drįsdavo kibti į „Naująją romuvą“, nes jau bijodavo būti jos sutriuškintas.

Svetimųjų įtaką problemos šaknys siekia pačią Lietuvos valstybės įsikūrimo pradžią. Įsikūrusi Lietuvos valstybė per mažai rūpinos lietuviškos kultūros ir tautinės civilizacijos kūryba. Ji nesukūrė tinkamų lietuvių kalbai rašmenų, bet pasisavino jau buvusius slavų rašmenis, o draug su jais ir jų kalbą. Gudų kalba pasidarė oficiali Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės kalba. Tai didelės ir tragiškos reikšmės faktas. Jis Lietuvos aukštumenės neskatino kurti literatūrinę lietuvių kalbą, jos rimtai mokytis, ja naudotis viešajame ir valstybiniame gyvenime. Gal dėl to aukštuomenė nepastebėjo ir jos liaudies kūrybos, jos nevertino, jų tiesiog ignoravo. Kultūrą kylant, buvo naudojamasi svetimomis — lotynų, graikų, vokiečių, prancūzų, italų ar slavų literatūromis, jų muzika, jų architektūra, jų teatru, jų skulptūra. Senoji lietuvių liaudies kūryba buvo ne tik ignoruojama, bet net ir naikinama kaip „pagoniška“, kaip „velnio įtakoje“ sukurta. Dėl to mes ir net ligi šių dienų beveik nieko tikro apie ją ir nežinome, arba žinome labai nedaug (iš archeologijos, kuri dar labai silpnai tėsivysčiusi). Pvz., ligi šiol dar nieko nežinome apie savo epą, o juk epas daugeliui tautų yra pasidaręs jų tautinių literatūrų pagrindu ir šaltiniu. Lietuvoje buvusi medinė architektūra, skulptūra ir taikomoji dailė neišliko ligi šių dienų. Todėl ir net dabar pasitaiko tokių nemokšų, tokių bukapročių, tokių nekūrybingų „mokslininkų“, kurie dogmatiškai ir atkakliai tebefirtina, kad senovės lietuviai neturėjo savo mitologijos, kad savo dievų nevaizdavo skulptūromis, kad buvo labai primityvūs, be jokios kūrybinės fantazijos ir tenkinosi tik pačių elementariausių gamtos jėgų garbinimu. Bet lietuvių kalbos, jos muzikos, jos tautinių drabužių ir papuošalų nuostabus turtingumas ir originalumas, tokios didelės valstybės įkūrimas liudija, kad lietuvių tauta buvo labai gabi, labai talentinga ir nuostabiai originali.

Lietuvos aukštuomenė besivaduodama tik svetimomis kultūromis, kalbėdama tik svetimomis kalbomis, negalėjo savo tautos kultūros toliau vystyti ir ugdyti. Ir ta jų sukurta didžiulė valstybė buvo vienašališka: ji, kurdama valstybę, nekūrė Lietuvos kultūros ir tautinės civilizacijos. Todėl greit visiškai atitūko nuo savo tautos, ėmė ir nelietuviškai kalbėti ir puoštis tik svetimomis pluoksnomis. Ji savo kultūriniams poreikiams tenkinti ėmė kviesti svetimus architektus ir skulptorius, svetimus muzikus ir dainininkus, svetimus aktorius ir mokslininkus. Net religiniam gyvenimui kurti prisikvietė mases lenkų kunigų. Si svetimųjų kultūrų įtaka, šis ignoravimas savos lietuvių kultūros ir savo tautinės civilizacijos ir buvo pagrindinė Lietuvos didžiulės valstybės žlugimas, lietuvių tautos kultūrinio-atsilikimo ir milžiniško jos ištautėjimo didžiausioji priežastis.

Veliau kilęs lietuvių kalbos branginimas ir jos literatūrinės kalbos kūrimas, susižavėjimas liaudies melodijomis ir dainomis, legendomis ir pasakomis, nuoširdus jos skulptūros ir architektūros pamėgimas, jos buvusios valstybinės didybės garbinimas sustabdė lietuvių tautos nutautėjimo procesą, ją pažadino dideliam kūrybiniam gyvenimui, joje sukėlė gilų ir nuoširdų, didelį ir nenugalimą laisvės ir nepriklausomybės troškimą. Ir 1918 m. Lietuva tapo laisva ir nepriklausoma. Ir ši laisvė buvo iškovota didelėmis herojiškomis aukomis ir buvo laimėti trys dideli karai — su rusais bolševikais, su lenkais nacionalistais ir su bermontininkais — vokiečių nacionalistais ir su rusų baltgvardiečiais.

Bet vos tik atslūgo pirmosios laisvės entuziazmo dienos, tuoj mūsų šviesuomenėje vėl atgijo tradicinis lietuviškos kultūros ir jos tautinės civilizacijos ignoravimas, savo kultūrinių poreikių tenkinimas svetimomis kultūromis. Todėl atgijusi lietuviškoji kultūra vėl pradėjo dusti ir merdėti. Lietuviai rašytojai neturėjo net minimumo skaitytojų, jų raštų leidėjai bankrutavo vienas po kito, o likusieji ėmė spausdinti užsieninį šlamštą. Negalėjo išsilaikyti nė vienas lietuvių literatūros ir meno žurnalas. Lietuvių dailininkų kūriniai irgi sulaukdavo vis mažiau pirkėjų, todėl jaunieji dailininkai badmiriavo. Lietuviškos muzikos salės tuštėjo. Dailės parodos buvo silpnai lankomos. Ir lietuvių dramos spektakliai vykdavo apytuščiose salėse. Klestėjo tik operа, bet ji nebuvo tikras lietuviškos kultūros žiedinys, tai buvo daugiau miesčioniško kosmpolitizmo, mados ir biurokratinio protekcionalizmo vaisius.

„Naujajai romuvai“ pradėjus rūpintis lietuviškos kultūros ir tautinės civilizacijos kūryba, tuoj buvo pastebėta, kad šios tokios gajos svetimos įtakos ir šio tradicinio lietuviškumo ignoravimas ir net nelabinimas yra didžiausias priešas, kurio nenugalėjus lietuviškos kūrybos sritysе neįmanoma nėžingsnio padaryti į priekį.

Sio reiškinio buvo daug priežasčių. Vienos jų buvo ekonominės, kitos socialinės, trečios politinės, ketvirtos

(Nukelta į 5 psl.)

Kaip aš organizavau ir redagavau „Naująją romuvą“

(Atkelta iš 4 psl.)

— tik tos epochos kultūriniai padariniai. Visa tai „Naujojoje romuvoje“ buvo pradėta kelti aikštėn. Visos tos to meto mūsų gyvenimo votys pradėta ne tik viešai kelti aikštėn, bet imta jas analizuoti, jas operuoti, jas pulti ir niekinti. Tai ir sukėlė didelių audrų ir žūtbūtinių kovų, kurioms jau niekas negalėjo pasilikti abejingas.

Štai 1932 m. Lietuvoje gyveno ir dirbo 16 432 svetimšaliai, kurių 1 400 buvo kvalifikuoti profesijų žmonės, būtent: kurių tarpe buvo 78 menininkai, 81 inžinierius, 120 technikų, 44 gydytojai, 282 mokytojai, 112 valdininkų, 95 dvarininkai ir 583 įvairių įstaigų tarnautojai. Daugumas jų nesimokė lietuvių kalbos, neskaitė jokių lietuviškų knygų, žurnalų ir laikraščių, nelankė lietuviškų spektaklių ir parodų. Jie tik uždarbiavo ir savo uždarbių santaupas siuntė užsienio bankams ir ten likusioms jų šeimoms. Lietuvoje jie buvo privilegijuoti: jiems buvo mokami didesni atlyginimai, jie laisvi buvo nuo konkurencijos. Jie nebuvo suinteresuoti sąžiningai rengti sau pamainą. Daug jaunų lietuvių inteligentų jau nebegaudavo darbo, o skurdavo arba ieškodavo duonos emigracijoje, o svetimšaliai čia puikiausiai jautėsi, nes darbdaviai juos mėgo ir protegavo. Tai buvo nemaža kliūtis lietuviškai kultūrai pradėti klestėti. Ir su ja buvo pradėta „Naujoje romuvoje“ kovoti.

Kita socialinė grupė buvo dar pavojingesnė ir dar priešiškesnė lietuviškajai kultūrai. Tai caristinėje Rusijoje išėję mokslus ir ten jau ilgus metus dirbę įvairiose caro įstaigose, sudarę nelietuviškas šeimas ir nebemanę grįžti Lietuvon. Tik kiles ten badas ir proletariato revoliucija juos paskatino grįžti į gimtąjį kraštą. Jie dabar valdžios ir visuomenės įstaigose buvo užėmę gana daug aukštų vietų ir turėjo nemažos įtakos Lietuvos gyvenimui. Jie buvo nesusipažinę su lietuviškąja kultūra, jie jos nebrangino, ją visaip niekino ir klijode jai pradėti klestėti. Jie irgi nepirko lietuviškų knygų ir paveikslų, neprenumeravo lietuviškų žurnalų ir laikraščių, nelankė lietuviškų koncertų ir spektaklių. Jie visuose pokalbiuose nesivaržė niekinti visko kas lietuviška, o būdami valdininkais ne tik nestengė finansiškai paremti lietuviškos kultūros įstaigų, bet jas varžė, o savo butus puošdavo rusų meno reprodukcijomis ir miesčioniškais užsieniniais menkniekiais. Bet jau formavosi lietuviška jaunoji karta, užaugusi ir išsimokslinusi Lietuvoje ar Vakarų Europoje. Ji beldėsi į visų rusofilų tvirtai uždarytas duris, rengėsi Lietuvos vairą paimti į savo rankas, o „Naujoji romuva“ pasidarė jų vadovas, įkvėpėjas ir kelrodis.

Dar daug buvo lietuvių, kurie dar nebuvo laisvi nuo vergų dvasios. Daug metų vergavę svetimtaučiams ir savieiems ponams, daug metų pakėlę svetimųjų okupacijas, daug metų vargę baudžiavoje, daug metų viršūnėse matę tik svetimuosius, dabar net jau būdami politiškai laisvi, nedrįso manyti, kad lietuvis gali būti didelis žmogus, didelis mokslininkas, didelis rašytojas, didelis dailininkas, muzikas ar teatro kūrėjas. Juk tik rusai mus įtikino, kad M. K. Čiurlionis — lietuvių tautos genijus, J. Baltrušaitis — didelis poetas. Juk tik vokiečiai mums atskleidė K. Donelaičio didybę, tik prancūzai mums iškėlė Oskaro Milašiaus genialumą. Ir daugiausia svetimtaučiai mus paskatino pradėti žavėtis ir gerbti savo gimtąją kalbą. Ir laisvi būdami dar baimingai ir ilgesingai žvalgėmės, kada Vakarai pradės pastebėti lietuviškąją kultūrą, kurį rašytoją, dailininką, muziką ir mokslininką pripažins dideliais kūrėjais. Mes vis dar nedrįsome patys spręsti apie savo kūrybą ir savus kūrėjus, vis nedrįsome viešai galvoti, drąsiai veikti, nieko nesivaržydami pradėti realizuoti savo lietuviškąjį genijų. Si dar stipri vergiškumo dvasia sudarė puikią dirvą Lietuvoje klestėti rusicizmui, polonizmui ir germanizmui.

Štai likę Lietuvoje lenkai ir sulenkėję lietuviai išdidžiai ir su panieka žiūrėjo į viską, kas buvo lietuviška. Jie turėjo savo mokyklas, savo gimnazijas, savo laikraščius, savo tradicijas. Tik konfliktas dėl Vilniaus nebeleido jiems toliau lietuvių tautoje skleisti savo įtakos, juos versti būti lenkybės apaštalams. Todėl „Naujojoje romuvoje“ ir neišsiplėtojo kova prieš polonizmą. Polonizmas, atrodė, jau mirštą pats savaime, ti daugelis, Kauno sulenkėjusių lietuvių, jau gimdė Kęstučius, Gediminus, Vytautus. Mindaugus ir Algimantus.

Bet rusicizmas buvo labai stiprus. Jo įtaka dar buvo jaučiama beveik visose didesnėse Lietuvos kultūros įstaigose. Štai Valstybinis operos, dramos ir baleto teatras tiesiog akiplėšiškai švaistėsi savo rusicizmo apraiškomis. Operos dainininkai buvo lietuviai ir labai geri, bet jų režisieriais ir dirigentais buvo skiriami daugiausia rusai. Girdi, lietuviai dar negali vadovauti tokiai reikšmingai kultūros įstaigai! O baletas visas buvo pavestas tik rusams. Buvo pakviesti garsūs rusų baletininkai, paskirtos jiems didelės algos, viršijančios net prezidento algą. Toks rusiškas baletas pasidarė atskiras teatras su milžinišku biudžetu. Tai skurstančiai lietuviškajai visuomenei buvo iššūkis. Ir ji turėjo drąsiai valdžiai pasakyti, kad svetimtaučiai niekad nesukurs lietuviškos kultūros, nors jie būtų ir geri menininkai! O mūsų dramos teatras visiškai neugdė lietuviškos dramaturgijos, jis tenkinosi tik vienu Petru Vaičiūnu ir visiškai ignoravo mūsų didžiausią ir tauriausią dramaturgą Vydūną. Jis miesčioniškajai publikai prisivilioti vaidino daug užsieninio šlamšto. Buvo vengiama lietuvius kviesti dekoratoriais, o jų buvo ieškoma tarp rusų, išsiblaškiusių po visą pasaulį, nors tada lietuviai jau turėjo nemaža puikiausių dailininkų.

Ne geresnė būklė buvo ir Kauno universitete. Į ji buvo patekę daug nekompetentingų, mokslo darbui nepasiruošusių žmonių. Jie nenorėjo konkurentų. Jie neruošė sau pamainos, neugdė naujų lietuvių mokslininkų. Bet laisviems etatams užimti skelbė tarptautinius konkursus. Tokiu būdu į Lietuvą sugužėjo daug rusų ir vokiečių, savo tėvynėje neradusių darbo. Jiems irgi nerūpėjo naujų lietuvių mokslininkų ruošimas. Buvo tik kelios laimingos išimtys, kuriomis galime tik džiaugtis. Universiteto leidiniai buvo leidžiami ne tik lietuvių kalba, bet ir rusų, ir vokiečių kalbomis. Jie nebuvo siuntinėjami lietuvių spaudai. Todėl platesnė visuomenė nieko apie juos ir nežinojo ir negalėjo plačiau jų naudoti. Ypač savo nelietuviškumu pasižymėjo Humanitarinių mokslų fakultetas. Jis prisikviete rusų, vokiečių, lenkų, prancūzų, bet nelabai rūpinos naujų lietuvių mokslininkų ugdymu. Jis, užuot padaręs didžiausiu lituanistikos mokslų židiniu, spausdino daugiatomes rusų, lenkų, vokiečių, prancūzų literatūrų istorijas ir įvairias kompiliacines monografijas apie užsienio rašytojus. Bet lietuvių literatūros klasikų raštai, monografijos apie lietuvių didžiuosius kurėjus, Lietuvos istorijos tomai, Lietuvos meno istorijos veikalai čia nebuvo leidžiami ir ruošiami. Ir Knygų leidimo komisija, pirmaisiais nepriklausomybės metais išleidusi nemažai grožinės literatūros veikalų, dabar leido daugiausia mokslo veikalus (zoologijos, pedagogikos vertimus), o visą lietuvių praeities ir dabarties literatūrą ignoravo.

Negeresnė būklė buvo ir religijos srityje. Lietuvos bažnyčios, galėjusios duoti daug puikaus darbo mūsų dailininkams, galėjusios grąžėtis lietuvių genijaus kūriniais, Vokietijoje, Prancūzijoje ir Italijoje supirkinėjo įvairų religinį žymenį (skulptūras, paveikslus) ir tuo smukdė puikių bažnyčių estetinę vertę ir tuo žalojo liaudies estetinę kultūrą. Ten supirkinėjo milijonus estetiškai beverčių paveikslėlių ir paveikslų ir juos platino visame krašte, užuot juos užsakinėjusios musų menininkams. Iš kapinių nyko liaudies meno religiniai šedevrai, o jų vietoj kaip grybai po lietaus dygo cementiniai ir marmuriniai antkapiai, ne tik neturintieji jokios estetinės vertės, bet pasižymį tik savo šlykštumu, savo šaltumu, savo miesčioniškų kosmopolitizmu ir tuštumu.

Per visus 1931 metus aš, atidžiai bestebėdamas Lietuvos kultūrinį gyvenimą, priėjau išvadą, kad dabar svarbiausias „Naujosios romuvos“ uždavinys pradėti kovą už kultūrinę, kūrybinę lietuvių tautos nepriklausomybę ir laisvę. Tai buvo gyvenimiškas, gyvybinis uždavinys iš pačios Lietuvos gyvenimo sukurlo išplaukiąs. Laimėję politinę nepriklausomybę ir laisvę, dabar turime ir kultūriškai pasidaryti laisvi ir nepriklausomi. Tad 1932 metais tam reikalui „Naujojoje romuvoje“ ir paskelbiau ištisą eilę straipsnių: „Kova dėl tautinės kultūros“, „Kas yra tasai rusicizmas?“, „Dvasinės ir kultūrinės nepriklausomybės klausimu“, „Ateina naujas kultūros gyvenimas“, „Teatro sezonui prasidėjus“. Šiais straipsniais ir buvo suformuluotas „Naujosios romuvos“ ideologijos branduolys, iškeltas vienas iš jos svarbiausiųjų tikslų ir tuo pradėta audringa kova dėl lietuviškos kultūros laisvės, jos savarankiškumo ir jos originalumo. Gana vergauti svetimoms kultūroms! Jau laikas drįsti būti visiškai laisviems! Gana būti svetimų kultūrų beždžionėmis! Ir pamegdžioti jų modelius bei etalonus! Lietuvių kultūra turi pasidaryti laisva, drąsi ir originali! Ir tik būdama laisva ir originali, ji sau prasiskins garbingą kelią į pasaulinės kūrybos parnasą!

Kaip aš organizavau ir redagavau „Naująją romuvą“

LIETUVA — laisva nuo svetimųjų jungo. Bet ji nėra laisva nuo savųjų tamsuolių ir savanaudžių. Ji dar nėra išsilaisvinusi nuo provincializmo ir atsilikimo. O delsti daugiau nebegalima. Reikia veržtis į kultūros ir civilizacijos aukštumas. Reikia pasivyti kultūringąsias Europos tautas ir tarp jų užimti garbingą vietą. Juk mes jau dunstame partinėse ir asmeninėse rietenose. Juk mums jau gėda stovėti visos Europos akivaizdoje apsirengusiems tokiu prastu apvalkalu, nemadingu ir neskoningu. Reikia sprogdinti sustabarėjusias ir sustingusias mūsų kultūros ir mūsų gyvenimo formas. Reikia pasireikšti šviežiomis ir gyvomis, autentiškomis ir moderniomis formomis. O jėgų kūrybinių tam turime pakankamai. Jos verda mūsų širdyse, jos spinduliuoja mūsų protuose. Jos beldžiasi į gyvenimą, į naują, didį gyvenimą. Jau pakaks varnomis kranksėti ir žvirbliais šokinėti. Reikia pragysti lakštingalomis ir suplasnoti sakalais!

Bet vienas čia nieko nepadarysi. Vienas negalėjau ir „Ryto“ rutinos palaužti (pradžioj Keliuotis buvo paskirtas krikščionių demokratų dienraščio „Rytas“ redaktoriumi, bet su leidėjais nesutardamas dėl jo krypties ir taktikos, turėjo iš jo pasitraukti). Ir su vienais granitininkais (dalyviais jaunųjų rašytojų žurnalo „Granitas“, kurį Keliuotis buvo suredagavęs, red.) toli nenuvažiuosi. Per mažai jie turi revoliucinės dvasios. Ir per sausi jų tikslai, neišeiną iš už literatūrinių bandymų ir asmeninių reikalų ribos. Dailininkų užsimojimai platesni. Jie dinamiškesni ir geriau nuvokia aktualiuosius Lietuvos reikalus. Jie drąsesni, linkę rizikuoti ir eksperimentuoti. Tad jais reikia ir pradėti Lietuvos kultūrinio atgijimo ir naujos epochos kūrimo darbą. Tad aš pirmiausia ir kreipiaus į Nepriklausomųjų dailininkų sąjungą, kviesdamas ją įsitraukti į „Naujosios romuvos“ sąjūdį, jos patalpose suorganizuoti nuolatinį klubą, kuris svarstytų visus aktualiuosius Lietuvos kultūros klausimus. Pasirodė, kad šioje sąjungoje irgi jau pribrendęs šis reikalas. Jos pirmininkas Adolfas Valeška, talentingas dailininkas ir puikus organizatorius, skiidinas visokios iniciatyvos, entuziastiškai pritarė šiai idėjai. Buvo nuspręsta kiekviename pirmadienio vakare rinktis į „N. romuvos“ patalpas ir ten, girkšnojant juodą kavą ir valgant pyragaičius, pradėti svarstyti aktualiuosius meno klausimus. „N. romuva“ tieks tik kavą, o dailininkai, jau turį žmonas, atsineš dinės šviežių ir skanių pyragaičių. Be to, buvo nuspręsta šio klubo posėdžiuose niekad nesivaišinti alkoholiniais gėrimais. Tuo dailininkai bus atpratinami nuo alkoholizmo, prie kurio jau kai kurie buvo pripratę, vakarais besilankydami kavinėse. Vadinasi, pačiame bohemiško gyvenimo sukūry steigiamas skaidrinantis ir kuriantis centras. Pasirodė, jog ši iniciatyva buvo laiminga ir sėkminga. „Pirmadieniai“ praeidavo labai gyvai ir įdomiai. Jų branduolį sudarė jaunieji dailininkai: A. Valeška, A. Samuolis, V. Vizgirda, A. Gudaitis, J. Mikėnas, P. Aleksandravičius, Žilinskas, A. Smetona, A. Šepetys, V. K. Jonynas, P. Tarabilda, A. Tamošaitis. Vėliau prie jų prisijungė V. Petravičius ir Augis Augustinavičius. Greta jaunųjų juos ėmė lankyti ir kai kurie vyresnieji dailininkai: J. Vienažinskis, P. Galaunė, A. Galdikas, Petras Rimša.

1931 metų išvakarėse pasirodė pirmasis „Naujosios romuvos“ numeris. Taigi 1991 metais sukako 60 metų nuo jo pasirodymo. Pernai gegužės mėn. 10 d. Kauno liberalų organizacijos sambūris, vadovaujamas Artūro Jančio, „Žinijos“ salėje suruošė „Naujosios romuvos“ sukakties minėjimą, į kurį buvo gausiai suplaukę dalyvių.

Prieky sėdėjo ir kalbėjo filosofai Arvydas Juozaitis, Romualdas Ozolas ir „Naujosios romuvos“ veteranai: buvęs žurnalo redakcijos sekretorius Alfonsas Keliuotis, buvęs administracijos darbuotojas Viktoras Alekna ir buvę jo veiklūs bendradarbiai Juozas Povilonis ir Viktoras Katilius.

Čia pat duodame ir redaktoriaus Juozo Keliuočio atsiminimų, kuriuose jis pasakoja, ko jis siekė, leisdamas „Naująją romuvą“, kokių sunkumų buvo ir kaip juos stengės nugalėti. Atsiminimams duotas pavadinimas redaktorių.

REDAKCIJA

Šis „pirmadienių“ pasisekimas mane paskatino suorganizuoti ir jaunųjų rašytojų klubą. Pirmiausia jų pagrindą sudarė granitininkai, o paskui įsiliejo pjūvininkai ir kiti jaunieji „N. romuvos“ bendradarbiai. Štai jie: Aistis (tada Kossu-Aleksandriškis), Vyt. Alantas, B. Brazdžionis, J. Banaitis, A. Budrys, Juozas Grušas, Petras Karuža, Alfonsas Keliuotis, M. Liukevičius, Ant. Miškinis, Henrikas Radauskas, Antanas Vaičiulaitis, Gražina Tulauskaitė, K. Zupka, Nelė Mazalaitė ir kt. Prie jų prisijungė ir kai kurie vyresnieji rašytojai, kaip J. Tumas-Vaižgantas, Vydūnas, J. A. Herbačiauskas, Faustas Kiršа, Ignas Seinius, A. Vienuolis ir kt. „Granito“ antro numerio nuspręsta nebeleisti. Visi granitininkai automatiškai pasidarė „Naujosios romuvos“ bendradarbiai. „Pjūvis“ irgi greit sustojo. Pjūvininkai irgi įsiliejo į „Naujosios romuvos“ sąjūdį. Šis „Naujosios romuvos“ klubas iškėlė ir apsvarstė daug aktualių literatūros klausimų, surengė nemažai literatūros vakarų. Jo posėdžių metu irgi buvo geriama juoda kava ir valgomi skanūs pyragaičiai ir niekad nebuvo naudojami alkoholiniai gėrimai. Tas irgi turėjo skaidrinančios reikšmės.

Šie abu „Naujojoje romuvoje“ įsikūrę klubai — dailininkų ir rašytojų — nemažai naujo davė mūsų kultūros gyvenimui. Pirmiausia jie labai sustiprino „Naujosios romuvos“ intelektualinę ir kūrybinę bazę, nes abiejų klubų nariai savo kūrybas teikė savo žurnalui. Jie iškėlė daug aktualių klausimų, kurie paskui būdavo viešai žurnale svarstomi. Jie sujungė, sucementavo jaunuosius dailininkus ir rašytojus. Juos išmokė kolektyviai veikti, pripratino prie kolektyvaus gyvenimo. O senieji rašytojai ir dailininkai gyveno daugiausia izoliuoti vieni nuo kitų, veikė pavieniui, nemokėjo suderinti savo siekimų ir veikimo. Todėl visuomenės jie nesugebėdavo stipriau paveikti. Jų daugelio balsai likdavo „balsais šaukiančiais tyruose“, arba dar blogiau — kits kitam prieštaraujančiais, kits kitą anuliuojančiais.

Dailininkų klubas ruošdavo parodas, o rašytojų — literatūros vakarus. Aš vadovavau abiems klubams ir pirmininkavau jų posėdžiuose. Abu jie neturėjo jokių rašytinių statusų ar įstatų, abu jie niekur nebuvo įregistruoti, todėl valdžia neturėjo jokių priemonių

(Nukelta į 3 psl.)